

ELEMENTS DE RELIGIOSITAT EN LES ORDINACIONS MUNICIPALS (SEGLES XIV–XVIII)

Josep Torné Cubells

Fonts seculares per a la història eclesiàstica

El recurs dels historiadors a les fonts eclesiàstiques és antic i ampli. Així, per exemple, no requereix gaires demostracions el valor dels textos hagiogràfics per al coneixement de la vida europea durant l'alta edat mitjana o el dels registres sacramentals per als estudis demogràfics¹. Els investigadors de la història "secular" han sabut aprofitar amb traça molta informació dels documents generats per l'Església, i ho han fet més enllà de llur finalitat immediata i conscient. En canvi, el recurs dels historiadors eclesiàstics a les fonts documentals seculares no ha estat pas tan freqüent². I cal lamentar-ho, perquè la perspectiva d'aquestes ajuda a percebre millor una realitat que els punts de vista estrictament clericals no exhaurixen.

Aparentment les compilacions d'ordinacions dels municipis sota l'antic règim senyorial no presenten un clar interès religiós. Les ordinacions són *disposicions locals encaminades a donar endreça a la vida ciutadana, dictades per les seues autoritats locals, batlles, consellers, prohoms o mostaçafs*³, però ratificades i promulgades pel baró, que eventualment podia modificar-les, suprimir-les o dictar-ne pel seu compte.

L'àmbit de competències d'aquestes normes, assimilades als bans i sotmeses a les Constitucions de Catalunya, és la regulació de la convivència veïnal, la solució dels conflictes menors i la gestió dels interessos col·lectius. Aquest to normatiu menor reflecteix fidelment molts aspectes de la vida quotidiana que els escrits més solemnes passen per alt, i d'una manera indirecta dóna

1. Per posar només dos exemples propers: es poden trobar vuit textos hagiogràfics entre les fonts de P. BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du X à la fin du XI siècle* (Publications de l'Université de Toulouse-Le Mirail, A 23), Toulouse 1975, I, 36–37. I ja és ben significatiu el mateix títol de l'estudi de J. NADAL, *Bautismos, desposorios y entierros. Estudios de historia demográfica*, Barcelona 1992.

2. És interessant l'aproximació de P. SABORIT BADENIS, *Morir en el Alto Palancia. La religiosidad popular a través de los testamentos. Siglos XVI–XVIII*, València 1991.

3. F. CARRERAS CANDI, *Ordinacions urbanes de bon govern a Catalunya (segles XIII–XVIII)*: «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» 11 (1924) 293. Cf. J. M. FONT RIUS, *Orígenes del régimen municipal de Catalunya*, Barcelona 1946. J. M. TORRAS I RUBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453–1808)*, Barcelona 1983.

testimoni d'alguns elements molt concrets de la religiositat catalana del passat.

És clar que les compilacions d'ordinacions presenten una varietat tan gran com la de les localitats a què s'adrecen, i també cal comptar amb les diferències relatives a l'època de la promulgació de cada article i a la de formació de les col·leccions (on sovint es van incloure afegitons posteriors).

Aquesta comunicació es basa en les ordinacions de deu petites localitats de tres comarques de la Catalunya Nova (la Conca de Barberà, les Garrigues i el Priorat). Es tracta de terres de l'interior, en bona part no gaire ben comunicades i amb unes estructures de vida rural molt estables⁴. La relativa marginalitat de les comunitats estudiades explica que des de la seva repoblació fins a la caiguda de l'Antic Règim poguessin anar mantenint en substància un mateix sistema d'ordinacions, sota el domini i la jurisdicció d'un mateix baró: Cabacés i la Figuera depenien del bisbe i del capítol de Tortosa⁵, sota la immediata autoritat del prior d'aquella seu; Torroja formava part del priorat de la cartoixa de Scala Dei⁶; Prenafeta, el Vilosell, la Pobla de Cérvoles, Tarrés i Senan pertanyien als dominis de l'abadia de Poblet⁷; l'Espuga de Francolí Sobirana era dels templers des del 1254, però amb la supressió d'aquests en 1307 passà a l'Orde de l'Hospital⁸; Vilanova de Prades és l'única localitat que no era de senyoria eclesiàstica, formava part del comtat de Prades creat per Jaume II⁹, que amb el temps passà a mans dels Cardona i més tard dels Medinaceli.

La primera compilació consultada és de l'any 1315 i la darrera del 1775. A continuació, per ordre cronològic donem la sèrie de les compilacions emprades; d'ara endavant ho farem esmentant cada vegada només el nom de la localitat i l'any de la promulgació. Si les ordinacions han estat editades se n'indica la publicació després de la referència arxivística dels manuscrits.

- *Usances y costumes de Cabacers. 1315* = (Cabacés 1315)

Arxiu Capitular de Tortosa, *Llibre Vert*, VIII, f. a.

Arxiu Municipal de la Figuera, *Llibre de Ordinacions*, ff. 1-6.

F. CARRERAS CANDI, *Ordinacions urbanes de bon*

4. Cf. J. VILÀ VALENTI, *El món rural a Catalunya*, Barcelona 1973, 168; P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona 1964, I, 318 i II, 67.

5. Cf. R. O'CALLAGHAN, *Anales de Tortosa*, III, Tortosa 1888, 223; M. J. CARBONELL BORJA, *Las cartas del Priorato de Tortosa (1339-1341)*: «Cuadernos de trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma» 16 (1982) 155.

6. Cf. E. GORT I JUANPERE, *Història de la cartoixa de Scala Dei*, Reus 1991, 114-116.

7. Cf. A. ALTISENT, *Història de Poblet*, Poblet 1971, 442-444.

8. Cf. J. MIRET I SANS, *Les cases de Templers i Hospitalers en Catalunya*, Barcelona 1910, 307 i 201.

9. Cf. S. SOBREQUÉS I VIDAL, *Els barons de Catalunya*, (Biografies catalanes 3), Barcelona 1957, 149-153.

- govern a Catalunya (segles XIII–XVIII)*: «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» 11 (1924) 314–319.
- *Ordenaments de l'Espluga Sobirana de Francolí. 1347* = (l'Espluga 1347)
 Archivo Histórico Nacional (Madrid) Clero, lligall 6.762, s/n.
 A. ALTISENT, *Ordenacions de l'Espluga Sobirana de Francolí (1347)*: «Arrels. Miscel·lània d'aportacions històriques i documentals de l'Espluga de Francolí» 1 (1980) 131–157.
 - *Ordenacions del terme de Prenafeta, Miramar y Montornés. 1459* = (Prenafeta 1459)
 Arxiu de Poblet. Batllia general, 1459 (Ordenacions).
 A. PALAU I DULCET, *Ordenacions de Prenafeta, Miramar, Figuerola y Montornés. 1459*, Montblanc 1930.
 - *Ordenacions de la vila del Vilosell. 1570* = (el Vilosell 1570)
 Arxiu de Poblet. Batllia general, 1570 (Ordenacions).
 B. FARRÉ I LLORETA, *El Vilosell, un poble a l'ombra de Poblet*, s.l. 1984, 193–207.
 - *Llibre de Ordenacions del lloch de Vilanova de Prades. 1601* = (Vilanova 1601)
 Arxiu de Poblet. Batllia general, 1601 (Ordenacions).
 - *Llibre de Ordenacions del lloch de la Figuera. 1615* = (la Figuera 1615)
 Arxiu Municipal de la Figuera, *Llibre de Ordenacions*, ff. 7–24¹⁰.
 - *Llibre de les Ordenacions de la vila de Torroja. 1685* = (Torroja 1685)
 Centre d'Estudis de Falset, Ms. *Ordenacions de Torroja*.
 J. TORNÉ I CUBELLS, E. M. VALLEJO I FIDALGO, *Llibre de les Ordenacions de Torroja*, (Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Secció d'Arqueologia i Història 77) Tarragona 1989.
 - *Ordenacions de la vila de la Pobla de Cérvoles. 1743* = (la Pobla 1743)
 Archivo Histórico Nacional (Madrid). Clero, llibre 13.791.
 B. FARRÉ I LLORETA, *Història de la Pobla de Cérvoles, una vila fundada per Poblet*, La Pobla de Cérvoles 1987, 169–181.
 - *Ordenacions fetes per lo Ajuntament de batlle y regidors de la vila de Tarrés.*

10. M'he pogut servir d'una transcripció facilitada amicalment per E. Miquel Vallejo Fidalgo.

1743 = (Tarrés 1744)

Tarrés, cal Fuster, Ms. *Ordinacions de Tarrés*.

(Data d'aprovació de les ordinacions: 1744, febrer 24)

- *Ordinacions fetas per lo Ajuntament de batlle y regidors del poble de Senant*.

1775 = (Senan 1775)

Arxiu de Poblet. Batllia general, 1775 (Ordinacions).

Presència de la religió en l'ordenament local

Algunes compilacions d'època moderna s'obren amb una invocació religiosa: *A llahor y glòria de Nostre Senyor Déu y de la humil Verge Maria y de tots los sans y santes de Paradís. Amèn* (el Vilosell 1570, 193. Cf. Vilanova 1601, f. 1). De vegades la fórmula és més lacònica i especialitzada en la seva devoció; a la Figuera es limita a: *Alabat sia lo Sanctíssim Sagrament* (la Figuera 1515, f. 7r); altres vegades la invocació es desplega solemne amb l'esment de les tres Persones divines (Tarrés 1744, f. 1r; Senan 1775, f. 1r). Les compilacions més antigues, en canvi, desconeixien aquest exordi pietós. L'absència no ha de ser pas interpretada com si aleshores la confessionalitat fos menys vigorosa, sinó com a prova de la progressiva formalització de les col·leccions d'ordinacions, que amb el pas dels segles es presenten més ordenades i amb enunciats més precisos¹¹.

La unió de la vida religiosa i la civil en aquestes petites comunitats rurals, sense minories de jueus ni de sarraïns, la reflecteix perfectament una antiga disposició per a Prenafeta: *Ordenam que de todas las penas de las damunt ditas ordinacions se age de donar lo ters al batlle, l'altra ters a la persona ofesa i l'altra ters a la iglésia del present terme* (Prenafeta 1459, núm. 55, p. 20). L'amplitud d'aquesta concessió a l'església del lloc (un terç de tots els bans) és més aviat extraordinària. El cas corrent era l'assignació per a les despeses del culte només d'una part en alguns bans ben determinats, en general aquells que castigaven faltes relatives a les coses eclesiàstiques: la violació del repòs festiu, la blasfèmia... També una part de la satisfacció de les malifetes en casos dels molins d'oli o de les arnes d'abelles (Torroja 1685, núm. 53, p. 70; Prenafeta 1459, núm. 33, p. 16) es reservava a la llàntia o llumenària d'algun altar per raons utilitàries, però alhora no és impossible trobar que són assignades a l'església local algunes porcions dels bans més diversos: sobre la brutícia (Torroja 1685, núm. 59, p. 72; la Pobla 1743, p. 176; Tarrés 1744,

11. A l'encapçalament de la compilació de les Constitucions de Catalunya publicada en 1495 no hi ha invocació religiosa, però sí que es troba a l'inici de les compilacions de 1585 i 1702.

núm. 66, f. 6), sobre els danys ocasionats pel bestiar (Vilanova 1601, núm. 6, 26, 43, 52, 53, 62 i 53; la Pobla 1743, p. 177), o sobre operacions econòmiques prohibides per la senyoria (la Figuera 1615, núm. 36 i 39, ff. 13v i 14v).

Una certa porció, doncs, dels ingressos del municipi era destinada al sosteniment de la parròquia, segons una praxi d'interdependència aleshores inqüestionable. Poc pot estranyar, per tant, que alguns acords d'una confraria siguin inclosos dins el llibre d'ordinacions del Comú, com és el cas dels de la del Nom de Jesús, formada pels fadrins de Torroja del Priorat (Torroja 1685, núm. 64, 96 i 99, pp. 76 i 94-95). Tampoc no resulta incongruent amb aquest marc el fet que el consell de la vila designi els sagristans, de la mateixa manera que designava el mostassaf o el sequier.

L'ofici de sagristà, que existeix a totes les localitats estudiades, tenia al seu càrrec l'execució dels bans assignats al temple i la cura dels seus béns i de les seves obres. En aquestes coses sembla tenir més potestat que la mateixa clerecia parroquial. Proporciona un interessant exemple de l'exercici del càrrec de sagristà la compilació d'ordinacions per a l'Espluga de Francolí Sobirana, on es mostra que la responsabilitat dels laics sobre certs àmbits de la vida eclesiàstica no és una innovació del nostre segle (l'Espluga 1347, p. 156).

Respecte pels llocs i temps sagrats

Les ordinacions reflecteixen un seriós sentit del sagrat i és notable la protecció dispensada als llocs i als temps que el manifesten; no semblen sentir mai el neguit de lesionar la llibertat de consciència: no es limiten a emparar els espais consagrats, defensant-los de la profanació i de la irreverència, sinó que arriben a imposar actes positius.

Del respecte a l'edifici de l'església o a les imatges i objectes sagrats mai no se'n diu res, ben segur que no calia. Però dues comunitats sancionen l'entrada de bestiar en el cementiri o fossar (Torroja 1585, núm. 32, p. 56; la Pobla 1743, p. 170), on tampoc no s'ha d'estendre roba, ni dallar l'herba, ni embrutar-lo. Un altre poble es preocupa expressament de fer respectar la seva ermita: Sant Miquel de la Tosca a la serra de la Llena (el Vilosell 1570, p. 194).

Amb tot, el problema d'aquest ordre que més ordinacions requereix és el compliment del precepte del repòs festiu. Pràcticament en tots aquests pobles pagesos s'han d'imposar bans contra els qui feinegen en diumenge o en dia

de festa manada¹². A l'Espluga Sobirana la prohibició és mitigada: *Item que nuyl hom no laure ni faça faena ab negú, per diners ni per prechs, a si ni a altri, a dia de festa que aye dejuni, ni a les festes de Sent Miquel, de Sent Luch, de Sent March, del Cors de Déu, de Madona Santa Maria e d'Apòstols. E si laure, que pach devant X sol., e si fa altra faena II sol., dels quals bans sie lo terz del senyor e lo terz de la vila e lo terz del denunciador, exceptat que puxe aportar blat de era en temps de batenós. Item que tothom puxe enselar ab albarda a digmenges ho festes que ayen dejuni, ab que no aport lenya, pedres o payla, mas puxe aportar, si mester hi serà, erba ho garbes ho blat de molí o de era, e no àls, en pena de XII diners, lo terz al senyor e dues parts al denunciador* (l'Espluga 1347, p. 148).

Anys a venir l'observança exigida esdevindria més absoluta: *De diumenge o festes. Item que qualsevol persona, que carregarà y darà ocasió per carregar en diumenge o en festa manada, pac de bany un sou per càrrega, y lo bany a de ser per a la lluminària de Sant Martí, lo terç al senyor, y dita pena baja de executar-la lo balle* (la Figuera 1615, núm. 91, f. 23v-24r. Cf. en el mateix sentit el Vilosell 1570, p. 194; Torroja 1685, núm. 36, p. 59).

No sols es vetllava perquè no es realitzessin treballs servils, sinó que fins les recreacions eren moderades, per tal que els oficis i actes religiosos comptessin amb la presència de tots els vilatans. No es podia jugar, ballar ni caçar quan això podia anar en detriment de l'obligada assistència a la missa, a les processons o als actes de pietat (el Vilosell 1570, p. 194, p. 206 addició del 1743; Tarrés 1744, núm. 8, f. 5; Senan 1775, núm. 6, f. 2v). Una ordinació de Torroja es proposa la salvaguarda de l'ambient penitencial durant tota la Quaresma: *Ytem ordenarem que en qualsevol dia de la Quaresma no sia ningú que gos ballar ni fer sonar ninguna manera de música públicament per moura alegria, e qui lo contrari farà que pac de bany per cada vegada 3 diners, lo qual bany bayen ha llevar los jurats* (Torroja 1685, núm. 71, p. 80).

La imposició de l'assistència a les processons a tots els majors de deu anys (Torroja 1685, núm. 66, p. 77) i l'obligació de tots els caps de casa d'observar els vots de la vila (la Figuera 1615, núm. 40 i 89, ff. 14v i 23) no havien de ser excepcionals.

Encara donen una altra ocasió d'aproximar-se al sentit popular del sagrat les ordinacions sobre la neteja dels carrers: *Se ordena que en tots los dissaptes y vigílies de festes, y en especial en las diadas que se farà professó, que cada qual en son endret tinga ben net y curiós tot lo devanter de sa casa. Qui contrafarà insidesca en ban de sis diners y axí mateix lo dia que.s portarà lo com-*

12. Const. XIII *Que festa debeant coli*, en la compilació de 1330, constantment reactualitzada. Cf. J. M. PONS GURI, *Constitucions conciliars tarraconenses: «Analecta Sacra Tarraconensia»* 48 (1975) 321-322.

bregar a alguna perçona, y dita pena servesca per la sacristia (Tarrés 1744, núm. 14, f. 7. Cf. Senan 1775, núm. 10, f. 3; Torroja 1685, núm. 3, p. 37).

L'honor de la paraula: juraments i blasfèmies

És ben conegut el respecte que mereixia en el món rural la paraula escrita, però també es donava un gran valor a la paraula parlada, quan es posava Déu per testimoni del que es deia. La força reconeguda als juraments és un element comú del dret català antic, en perfecta continuïtat amb el crèdit atorgat pels Usatges al jurament del pagès¹³.

Els diversos oficis de la vila són jurats pels qui entren a exercir-los. A l'Espluga Sobirana es disposa que els vinyòvols i messeguers, que han de guardar vinyes i messes del terme, *ayen a jurar can entraran los dists officis* (l'Espluga 1347, p. 151). A Senan el *jurament de cumplir bé y llealment en son ofici* (Senan 1775, núm. 70, f. 10) és prescrit als prohoms, però sembla probable que en realitat tots els oficis haguessin de ser jurats, com ho decreten les ordinacions de Vilanova de Prades: *Item ordenaren los jurats o promps ab voluntat de la senyoria, que los jurats y segristans y majorals de les confraries, que vuy són y per tempms seran, haygen pendre jurament en mà y poder del batlle, que bé y llealment busaran de llur ofici y donaran compte bé y llealment* (Vilanova 1601, núm. 50, f. 6v).

El llibre de Torroja també disposa el jurament d'oficials i jurats a mans del batlle, i aquest havia de fer-lo *en la iglésia en mà del senyor rector, lo qual se llevarà acte de açò y.l continuarà en lo manual* (Torroja 1685, núm. 92, p. 92).

El jurament no sols era important al començament de l'exercici dels oficis públics, sinó que eventualment podia ser exigit per a descobrir la veritat. Les usances de Cabacés estableixen: *Que si la senyoria demane negú de veritat ab sacrament, que aquel qui serà demanat faça lo sacrament et diga veritat aquela que sàpia, en guisa que saul hé son sacrament, et qui contrafarà axí que sia reprobat que aja fet fals sacrament, deu ésser punit en pena de C sous a la dita senyoria et, si no pot pagar los dits C sous que prenga LX açots en la plaça* (Cabacés 1315, p. 317). Aquest càstig sever del perjuri¹⁴, normalment no especificat, encara tenia força en el segle XVIII: el qui *serà encontrat fer un jurament fals pague de pena 59 sous y a més lo arrest o presó o sep, a*

13. Usatge *Omnes homines* (II). Cf. Constitucions de Catalunya IV, 1 i IX, 7, 1. (Citades sempre segons la compilació de l'any 1702).

14. També és castigat per la Const. XXXVII *De periuriis*. Cf. J. M. POUS GURI, *Constitucions conciliaris tarraconenses: «Analecta Sacra Tarraconensia»* 48 (1975) 160.

coneguda de justícia (Senan 1775, núm. 64, f. 11).

L'àmbit d'aplicació més freqüent d'aquest deure de prestar declaració jurada, que fins podia ser exigida per un particular (Tarrés 1744, núm. 60, f. 15; Senan 1775, núm. 62, f. 17), és el dels perjudicis causats pel bestiar als cultius.

Item ordenaren los jurats o promps ab voluntat de la senyoria, que quant se esdevindrà se fasse alguna tala en lo terme de Vilanova, ço és de blats, vinyes o de qualsevol mala feita, que après que per los proms serà judicat se pugue convenir a tots aquells que tindran sospita o puguen aver fet davant del batlle, y ab jurament aigen de acusar o denunciar los qui de edat seran, y com per dit jurament no's trobe qui a fet mal, o aigen de pagar tots junts, y vol lo comú que no tan solament aigen de denunciar no solament si o han fet, però si saben qui o ha fet (Vilanova 1601, núm. 30, f. 4. Cf. la Pobla 1743, p. 180; l'Espluga 1347, p. 153, 154 i 156).

A part dels danys als conreus hi ha un altre problema del bestiar que donava ocasió de requerir la prestació de jurament: les malalties contagioses que podien contreure els ramats del poble a causa de la introducció en el terme de bèsties tocades pel mal. Les autoritats es reservaven poder prendre jurament als pastors sobre si han introduït nous caps de bestiar forà *sabent o sospitant ja la malaltia* (Torroja 1685, núm. 9, p. 40. Cf. Tarrés 1744, núm. 74, f. 17; Senan 1775, núm. 66, f. 11r). Amb tot això es comprèn una disposició datada en 1632 a Torroja: *Que ningú pogués tindra bacons y trugues, si no és que los que ls guardarien fosen de jurament* (Torroja 1685, núm. 70, p. 79).

El caràcter sagrat de la paraula donada amb jurament és un indicatiu de religiositat i en certa manera també ho és la perversió d'aquesta paraula referida al cel: la blasfèmia apareix com un pecat en lent però inevitable auge¹⁵.

La prohibició de les ordinacions de l'Espluga Sobirana s'assembla a la de les Constitucions de Catalunya¹⁶: *Item que tot hom estrany ho privat que digue irosament mal de Déu ho de alcun sant en la plaça ho en loch públich, que pach X sol. al senyor e, qui no ls ha, que estie en la presó aytant com al senyor plaurà* (l'Espluga 1347, p. 149). Al Vilosell es concreta aquest *dir mal* de Déu i dels sants, vol dir jurar *per qualsevol manera los membres ni Santíssim Nom de Nostre Senyor, ni de la Verge Maria, mare sua* (el Vilosell 1570, p. 193. Cf. Vilanova 1601, núm. 1, f. 1). Altres ordinacions encara s'aproximen més fidelment al tenor literal dels juraments blasfems, al·ludint a *aquel que jurarà cap o fetje o qualsevol altre membre de Déu o de santa Maria* (Torroja 1685, núm. 45, p. 65) o al qui *se atrevesca a renegar de Déu, ni dirà per lo cap o cor o per ningun altre membre o membres, ço és dir paraules villanes de blasffèmia*

15. Cf. G. LLOMPART, *Blasfemias y juramentos cristológicos en la Baja Edad Media catalana: «Hispania Sacra»* 26 (1973) 137-164.

16. Cf. Constitucions de Catalunya IX, 2. Naturalment també la llei eclesiàstica proscrivia la blasfèmia, cf. GREGORI IX, Decretals, lib. V, tit. 26 *De maledicis*.

(Vilanova 1601, núm. 2, f. 1).

Hi ha peculiaritats significatives: al Vilosell a més de les penes pecuniàries cal una expiació: besar a terra cada vegada que es jura malament (el Vilosell 1570, p. 193). A Tarrés i Senan, si algú renegava tot jugant i el sentia alguna criatura, havia de pagar el ban doblat (Tarrés 1744, núm. 9, f. 5; Senan 1775, núm. 7, f. 2v).

Moderació de jocs i balls

Les ordinacions de Tarrés i les de Senan (que segueixen bastant de prop el text de les primeres) regulen meticulosament els jocs i els balls en sis articles. El preàmbul de Tarrés palesa la inspiració paternalista de les normes: *Que com los balls y jochs, si únicament se busca en ells lo divertiment, sien de alguna importància per a passar las penas y treballs d'esta miserable vida ab menos tristor, per ço se ordena que los balladors y jugadors se guarden de anar ab depravadas intencions ...* (Tarrés 1744, núm. 8, f. 5). No ha de sorprendre poc després la disposició següent: *Se ordena que en los jochs se use de tota llealtat, fidelitat y veritat, sens engany ni trampa alguna; qui se encontrará a faltar en exas cosas sie castigat a l'albitre de la justícia.* Un esperit semblant es detecta en una consideració de les ordinacions de Torroja: *Los jochs són lícits y honests en quant són per recreació y passetemps, y no en quant són sols per intent de guanyar lo de l'altre* (Torroja 1685, núm. 44, p. 64).

El joc és tolerat, però també vigilat i limitat. Ja s'ha parlat de la prohibició de jocs i balls durant certs temps i moments de més intensa vida religiosa. Una altra limitació important afectava les menes de joc i les quantitats pecuniàries a apostar. A Vilanova de Prades una sola ordinació sobre l'assumpte recorda justament la proscripció general de certs jocs: *Item ordenaren que ningun home estrany ni privat no gose jugar dins lo lloch de Vilanova ni en son terme a ningun joch de daus, ni a jochs prohibits per les Constitucions de Catalunya*¹⁷, *sots lo bany de 2 sous de dia y de nit 6 sous per cada vegada, lo ters al senyor, lo altre a l'acusador y lo altre ters de la vila, ultra dels diners que auran perdut o guanyat* (Vilanova 1601, núm. 13, f. 2).

A Tarrés les autoritats locals foren més minucioses: *Se ordena que per lo divertiment dels individus del poble se'ls permite los jochs de pilota, bitlles, argolla y tots jochs reals, però prohibim tot joch de daus y lo jocs de cartas sols*

17. Cf. Constitucions de Catalunya IX, 16 *De jugadors y de tafureria prohibida*.

se permetrà per un mer divertiment, però en ninguna manera se dexe jugar a la flor o al catxo ab diners tirats, y sols se permetrà una rifa (Tarrés 1744, núm. 11, f. 5). A Torroja també estaven prohibits els daus i les cartes, i es podia *jugar a pilota, bitlles, a l'exadres, al marro, a escats* (Torroja 1685, núm. 44, p. 63).

Un problema secundari de l'exercici del joc es toca en alguns capítols sobre les teulades: és el clàssic de la pilota penjada i de la possible trencadissa de teules ocasionada per la seva recuperació (la Pobla 1743, p. 176; Torroja 1685, núm. 44, p. 61).

Aquí no hi ha caire religiós. Els balls, en canvi, tornen a plantejar problemes de consciència: *Se ordena que tots los balls, tant en la plaça, carrers y casas, sien del tot honestos y, si són de nit, que y baje llum clara y bastant, per a que tots se vegem, y si en la plaça, carrers o casas, a dretes algun o alguns apagan la llum, tots los concurrents pagaran de pena sinch sous per quiscun y deu dies de presó, y los diners se aplicaran a la sacristia* (Tarrés 1744, núm. 13, f. 6; Senan 1775, núm. 9, f. 3).

A Torroja¹⁸, d'altra banda, l'assumpte més conflictiu era qui havia de contractar i retribuir els joglars cridats a animar les festes. Ho havien de decidir la majoria dels nois fadrins, però comptant abans amb el consentiment del consell de la vila, i havien de contribuir a les despeses tots els solters de més de dotze anys (Torroja 1685, núm. 42, p. 61). No costa gaire endevinar la desconfiança amb què les gresques dels joglars havien de ser mirades pels austers prohoms de les comarques. L'esment més antic de la seva activitat, en les ordinacions de l'Espluga de Francolí Sobirana, consisteix a posar límits a la seva tasca (l'Espluga 1347, p. 153).

La violència i el sexe en la convivència

Una exhortació preliminar de les disposicions de Tarrés ajuda a fer-se càrrec de l'esperit que idealment havia d'animar la convivència veïnal: *Se ordena que tots los habitants de la vila de Terrés visquen ab tota pau y quietut, amant-se y tractant-se uns ab altres com a germans, y aquell o aquella que.s trobarà haurà perdut lo respecte a altre, en pena de axò, pague un sou, aplicador a la sacristia y, si convé, lo arrest en casa o en la presó los dies ben vistos a la justícia* (Tarrés 1744, núm. 2, f. 3. Cf. Senan 1775, núm. 1, f. 1v).

L'ordinació següent manté encara aquest to parenètic, mentre castiga la

18. Cf. J. BARGALLO I BADIA, *Balls i danses de les comarques de Tarragona. 1. El Priorat*, Diputació de Tarragona 1991, 136-139: Ball de coques de Torroja (jota).

difamació: *Suposat en las casas y ha portas y envans per a què cada qual cuide de la sua, que ningū se atrevesca parlar mal de son pròxim, ans bé procure ab tota charitat dissimular las faltas o disminuir las publicadas, y aquell o aquella que imposarà algun fals testimoni, en pena pague sinch sous o deu dies de presó, ab la obligació de tornar la fama y reputació que se haurà llevat* (Tarrés 1743, núm. 3, f. 3; Senan 1775, núm. 2, f. 1v).

La realitat, pel que en sabem a través d'altres fonts, estava ben lluny d'aquests desigs. Les ordinacions no es refereixen als conflictes violents més greus, perquè queien fora de la jurisdicció municipal, però sí que s'ocupen de castigar les violències verbals, els retrets i els insults.

Item que tot hom e fembra que a altra persona, bagassa ho embriaga ho veça, irosament cridarà, pach V sol., si donchs aytals no eren manifestament, e, si no a de què.ls pach, estie en la presó V dies. E qui a altre, renegat o hare ho traydor ho cuguz ho metziner ho altra lig de que sie estat ho homey ho honta senyalada, que aye presa, li retraurà ho dirà irosament, pach LX sol. al senyor e, si no.ls ha, estie en la presó aytant com al senyor plaurà (l'Espluga 1347, p. 149).

Això dels retrets amb què solien començar les baralles es prohibeix a Vilanova de Prades sense entrar en detalls (Vilanova 1601, núm. 4, f. 1) i també a Tarrés i a Senan, on el catàleg d'injúries mostra força continuïtat amb les esmentades per a l'Espluga trescentista: *Putà, arcabota, lladroneja o embriaga (...) Borratxo, mentiu per lo coll, (...) aquest fill vostre no és del vostre marit (...)* (Tarrés 1744, núm. 4-7, ff. 3-4; Senan 1775, núm. 3-5, f. 2).

Les antigues usances de Cabacés, que s'ocupen de bastants més problemes que les ordinacions posteriors, més cenyides als delictes menors, castiguen expressament l'alcauoteria (Cabacés 1315, p. 318). Fora d'això la normativa municipal d'aquests pobles petits no sol referir-se directament als delictes d'ordre sexual, sota el control de les autoritats civils i eclesiàstiques¹⁹. Però algun indici de problemes d'aquesta mena s'ha vist ja en l'ordinació de Tarrés i de Senan contra els qui apaguen els llums durant els balls. També és d'ambdues viles una disposició contra la promiscuïtat de sexes en els jocs: *Se ordeña que ni públich ni privadament fassan jochs hòmens ab donas, per ser perniciosos, y si són deshonestos menos, haix pena de un sou per quiscuna perçona, y lo cap del joch tres dias de arrest, y dit sou serà per la sacristia* (Tarrés 1744, núm. 12, f. 6. Cf. Senan 1775, núm. 12, f. 3v).

A Torroja les ordinacions formulen un costum que va mantenir-se en el Priorat fins aquest segle, la separació d'homes i dones dins l'església: *Item*

19. Cf. Constitucions de Catalunya IX, 8.

ordenarem que qualsevol dona que en la església mentres se dirà missa o altres officis sterà de l'endret de la pica de la aygua beneyta amunt, en los bancs o en los pedrissos que són desà y dellà, que pac de hany per cada vegada 6 dinés, entenent per dona que tinga dotse anis o més²⁰. Ytem més tot home de quatorse anis en amunt qui serà en dits pedrissos, que li sie fet pagar lo hany sobredit, 6 dinés; los quals hanys bajen de executar los segristans y aquel sia per lo hací de la Verge Maria (Torroja 1685, núm. 30, p. 56).

Aquestes poques referències permeten, si més no, comprendre que en els pobles petits la custòdia de l'honestedat pública l'assegurava sobretot la presió de l'ambient.

Inspiracions de la caritat cristiana

La cohesió de les petites comunitats rurals de la Catalunya Nova i l'intervencionisme de la col·lectivitat en assumptes actualment deixats a l'albir de cadascú, pot donar la impressió d'una convivència que oprimia en excés la llibertat individual. No és just, amb tot, esguardar la vida d'aquests poblets sense tenir present que els veïns tant com limitaven sostenien.

L'ambient solidari (per obligació) el reflecteix molt bé una xocant ordenació de Senan sobre la llet de cabra: *Item, se ordena y mana que en ningun remat de bestiar de llana hi pugua haver sinó una cabra per llet, y, si lo amo no necessita de la llet per malaltia de ell o de sa família, y lo metge la ordena a altre del poble, dega donar-li la llet de franch tot lo temps que la necessite, y podrà lo batlle prendre a l'amo de la cabra de jurament de si necessita la llet o no. Y se prevé que si la tal cabra té un o dos cabrits, dega lo amo tràurer-los del remat per Sant Miquel de setembre. Tot en han de 59 sous (Senan 1775, núm. 68, f. 11v).*

També resultaria impensable avui imposar l'obligació d'assistir als enterraments dels veïns: *Item ordenàrem que sempre que y aurà cos per a enterrar, que hi aige de assistir un home de cada casa o a lo menos tots los caps de casa, y qui farà el contrari que pague de pena una lliura de cera, la qual aige de eixecutar lo sagristà y sie per la llumenària de sant Salvador, açò si no y ha causa per no poder assistir (Vilanova 1601, núm. 67, f. 8v).* O encara dins la mateixa lògica ens meravella que a Torroja els jurats s'ocupessin de designar veïns per vetllar malalts desassistits (Torroja 1685, núm. 85, p. 88), tant com d'administrar una fundació benèfica per dotar amb roba les donzelles pobres

20. Les edats indicades per a nois i noies són les que fixava la Const. LXVII *Quod constitutio "Omnis utriusque sexus" servetur*. Cf. J. M. PONS GURI, *Constitucions conciliars tarraconenses: «Analecta Sacra Tarraconensia»* 48 (1975) 356.

(Ibidem, núm. 75, p. 82).

Una indulgència amb els endeutats, que té arrels genuïnament bíbliques²¹, es pot reconèixer fàcilment en una breu disposició de l'Espluga Sobirana: *Item que degun deute de hom de vila ni de fora vila no sien venudes vestidures o armes de son cors, ni roba de lit hon jaurà* (l'Espluga 1347, p. 149). I fins es pot trobar un elementalíssim esment de justícia social en una capítol d'amos i mossos: *Item, qualsevol amo que aviarà lo mosso o pastor sense justa causa li sie judicat lo temps segons serà* (la Pobla 1743, p. 178).

Un altre aspecte de l'esperit caritatiu, finalment, pot ser reconegut en les ordinacions a través de les referències a l'existència d'un hospital per a acollir pobres i pelegrins (l'Espluga 1347, p. 156). L'hospitaler era un dels oficis públics de les viles (Torroja 1685, núm. 43, 61 i 92, pp. 62, 73 i 91), que a la Pobla de Cérvoles era servit pels veïns en torns mensuals: *Item, ordenam que quant hostal anirà per mesades, ninguna persona puga acullir ningun passetjant fora de la sua mesada ab ban de vint sous, ço és, deu sous per la sagrestia y los restants per qui té la mesada, y lo qui té la mesada posse senyal en puesto que.s veja del carrer* (la Pobla 1743, p. 180).

Algunes dificultats a l'hora de les conclusions

No és fàcil fixar el moment d'entrada en vigor de les dades recollides a partir de la lectura de les ordinacions dels pobles indicats. La data de cada compilació és una data final, però les diverses disposicions que s'hi contenen podien haver estat promulgades anys o segles abans, i incloses literalment en la col·lecció, tal com es pot veure moltes vegades en el llibre de Torroja, conegut l'any 1582 per un llec de Scala Dei i conservat en una reelaboració del 1685: alguns articles estan datats, i el més antic és de 1315.

Fins i tot quan la compilació d'ordinacions era redactada de bell nou, com la de Senan del 1775, recollia costums arrelats i no solia inventar, cosa que es pot comprovar per a aquest poble gràcies al quadern d'ordinacions més antic i elemental, que hi regia en el segle XVII i es conserva a l'arxiu de Poblet.

Les ordinacions de Prenafeta, per posar un altre cas, foren promulgades en 1459 i ratificades íntegrament amb pocs afegits els anys: 1617, 1659, 1661, 1703, 1717, 1728, 1734, 1737, 1747 i 1806. L'estabilitat, doncs, sembla dominar sobre l'evolució i el canvi, però de qualsevol manera a l'hora d'interpretar s'han de tenir ben presents les indicacions cronològiques.

21. Cf. Èxode 22, 25–26; Deuteronomi 24, 10–13; Amós 2, 8; Job 22, 6.

Una altra qüestió que planteja el recurs de l'estudiós de la societat a les ordinacions és la distància entre norma i realitat. Però de fet aquestes lleis menors, fruit en bona part de la tradició consuetudinària i dictades pels prohoms dels pobles pagesos, no tenen tant perill de perdre de vista la situació real (tendència casuística) com les disposicions conciliars o sinodals. Així, encara que les ordinacions són normes que es proposen assegurar un estat de coses ideal, mentre hi apunten, ens manifesten les dificultats quotidianes per a la seva instauració. La vida sempre sol ser més complexa que els projectes per a endreçar-la; amb tot, les ordinacions no sembla que se'n vulguin allunyar gaire.

També s'ha de tenir ben present, a l'hora d'interpretar-les, el caràcter de la localitat a què es refereixen. Aquestes pàgines s'han centrat en els codis d'uns pobles d'estructura econòmica i social molt similar. No cal ni dir que les ordinacions d'una ciutat o les d'una població d'hàbitat dispers presenten matisos molt diferents. L'ús correcte de les dades exigeix clara consciència de l'índole del municipi on sorgiren; així s'expliquen omissions, insistències, originalitats...

La religiositat que s'endevina darrere els textos analitzats està profundament marcada pel sentit comunitari tan viu i ben articulat en els pobles de la Catalunya Nova. La col·lectivitat imperava tranquil·lament sobre els individus en totes les expressions de la vida pública. El bon compliment formal dels deures i preceptes religiosos era assegurat amb les sancions del poder local, mentre que la dimensió interior quedava a segon terme o es donava per suposada. Tot amb tot, la fe, la bona fe, dels individus s'endevina fàcilment rere la inspiració cristiana d'algunes disposicions. La religió popular de l'Antic Règim no pot ser pensada, doncs, únicament com a repressió de l'autoritat i pressió social, sinó que era fruit d'una aquiescència majoritàriament pacífica i d'una confiada i ferma recepció de la veritat cristiana.

Tal com les estructures econòmiques i polítiques de la Conca de Barberà, de les Garrigues i del Priorat, presenten una considerable continuïtat des de la seva repoblació fins al segle XVIII, la mentalitat religiosa dels seus habitants va mantenir-se substancialment fidel a la configuració adquirida en la Baixa Edat Mitjana²². Es tracta, per dir-ho així, d'un catolicisme popular més del Laterà IV que de Trento.

22. Cf. J. BAUCELLS I REIG, *Església i espiritualitat*, dins: *Història de Catalunya* (Salvat ed.), III, Barcelona 1978, 259ss.